ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“ – БЪЛГАРИЯ
НАУЧНИ ТРУДОВЕ, ТОМ 63, КН. 1, СБ. А, 2025 – ФИЛОЛОГИЯ,
PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS, VOL. 63, BOOK 1, PART A, 2025 – LANGUAGES AND LITERATURE

DOI 10.69085/ntf2026a055

НАУКОЛЮБИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ. „БЪЛГАРСКИ БУКВАР“ НА ГЕОРГИ БУСИЛИН

Александър Николов
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

LOVE OF SCIENCE AND EDUCATION. “BALGARSKI BUKVAR” BY GEORGI BUSILIN

Aleksandar Nikolov
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

a.nikolov@ts.uni-vt.bg

Against the backdrop of other textbook works published in the 1820s-1840s it seems that “Balgarski Bukvar” by Georgi Busilin does not prioritize natural science knowledge. Emphasis is put on the child’s first steps in the classroom of life. At the same time, Busilin’s Bukvar cannot ignore the topic of Natural Science, which was relevant in the 19th century, since the very transition to rational thinking in the era of the Bulgarian Revival is rooted in the turn to natural sciences and objective scientific knowledge. In the book knowledge from the field of natural sciences is present, to the extent which it can be a part of the direct sensory experience of the young reader.

Key words: Georgi Busilin, Natural Sciences, Education, Bulgarian Revival

През 1844 г., точно две десетилетия след появата на „Буквар с различни поучения“ („Рибния буквар“) на д-р Петър Берон, двайсет и една годишният студент Георги Бусилин предлага на сънародниците си своя „Български буквар“.

Отгръщайки на първа страница, читателят спира поглед на гравюра с образите на св. св. Кирил и Методий и старобългарската азбука; заглавието ѝ е „Българските книжници“, под нея е приложен цитат от съчинението „За буквите“ на Черноризец Храбър – почит към делото на двамата учители и заявка за приемственост в полето на собствените

му книжовни и просветни дела. На титулната страница (с граждански шрифт) е изписано името на благодетеля, с чието „иждивление“ изданието вижда бял свят – позабравения днес русенски търговец Ангел Хаджиоглу. По изричното желание на мецената е отбелязано, че букварът следва „да ся раздаде в дар учащимся юношам“ (Бусилин 1844: 1), послание, което присъства и на корицата на изданието; пример за прилаганата от спомоществователя и в други издания книжовна „политика“. От следващата страница става ясно, че букварът е бил одобрен от официалната държавна цензура, преди да влезе в печатницата на Московския университет. Никъде не се чете името на автора на учебника, останал анонимен за съвременния си читател (Стайков, Цекова 2015: 17), присъствието му е отбелязано с енигматичния подпис в края на предговора „ваш съотечественик“ (Бусилин 1844: 14).

Един аспект, който отличава гласа на автора от останалите подобни учебникарски издания от първата половина на века, може да се потърси по посока на неговия стил на писане, емоционално зареден с ентусиазма на младостта, но и достатъчно аналитичен, за да не бъде назидателен или строго поучаващ. Така в предговора на своя труд Г. Бусилин се обръща към читателя: „…блазе му, който из учените Българе приима със радост такова благодарение своего народа и ся труди да му отвърне за него“ (Бусилин 1844: 7). Според книжовника взаимната благодарност би следвало да диктува отношенията между възрожденския учител и неговите ученици, между образования български елит и сънародниците му; цивилизованото отношение между членовете на обществото, назовани неведнъж в текста с думата „граждани“, задава нравствената мяра на отправеното към всички български учители (и ученици) слово. В този смисъл училището може и би следвало да функционира като един умален модел на обществото, в който действат ясно определени норми на поведение и общи задължения, гарантиращи зачитането на правата на другия.

Въпреки по-консервативния на места набор от лексика и избор на граматически средства апологията на майчиния език и стремежът към непосредствеността на разговорната реч, запазена в живия диалект на родения в Батак възрожденски книжовник, го доближават до словото и мисълта на неучения, но книжен, на „простия, но науколюбивия български народ“ (Бусилин 1844: 3). В това разбиране вероятно заляга и изборът на правопис, основан на фонетичния принцип (използването само на една буква, т. нар. голяма носовка, за обозначаването на звука [ъ], отпадането на краесловния голям ер, на ятовата гласна и пр.), както и графичното отбелязване на ударението в думите.

Подобно на д-р Берон, и Бусилин поставя акцент върху идеята за адаптиране на езиковото и образователното съдържание спрямо възрастта и потребностите на ученика, за да заговори то не само с „езика на епохата“, но и с почерка на личността; ученикът да се убеди в практическата полза от познанието и в нравствената му, облагородяваща човека роля.

* * *

В кратките начални раздели „Букви“, „Слогове“ и „Слова“ детето е поканено на първи урок по четене. Следването на звуковия принцип при усвояването на буквените знаци стимулира сетивната моторика и паметта на ученика, ускорява процесите на огрaмотяване и бързо го въвежда в необятния свят на научното познание; още на 34-та страница от буквара той вече може да чете цели изречения. Липсата на визуален материал, който да онагледява изразените в текста идеи (без да се броят малкото на брой винетки, поставени в началото или в края на разделите с декоративна функция), е компенсирана от употребените езикови средства, които „рисуват“ картини на познанието и асоциативни карти на мисълта, създават запомнящи се образи и устойчиви представи у малкия читател. Една значителна част от тях съдържат факти от областта на природните науки, на живата и неживата природа. С много по-малко думи, но и с фокус изцяло към околния свят на детето и прагматичната цел да бъдат развивани рецептивните му способности, е постигнат ефект, подобен на този в раздела „Физически сказания“ от буквара на д-р П. Берон: научнопопулярното съдържание среща интереса и любопитството на малкия (или на по-възрастния) читател, формира картината му на света.

След посочените едно-, дву- и многосрични думи, първите, които ученикът се научава да пише, се откриват лексеми от различни дискурсивни полета. Без да се прави количествен анализ на наличните думи, следва да се отбележи, че при първо четене на преден план излизат такива от областта на вярата и духовността: „Бог“ (Бусилин 1844: 27), „раб“ (Бусилин 1844: 28), „вяра“ (Бусилин 1844: 29), „Богородица“ (Бусилин 1844: 32), от дома, бита и семейството (с наличие на лексемите „зет“ (Бусилин 1844: 27), „баба“ (Бусилин 1844: 29) и „старец“ (Бусилин 1844: 31), но изненадващо не и на „мама“ и „татко“), някои понятия от областта на етиката; значителна част от броя на лексикалните единици е свързана с природния свят – в назоваването на растителни и животински видове, които се срещат по българските земи

(„бъз“, „бук“, „глог“, „дъб“, „дрян“ (Бусилин 1844: 27), „върба“, „грозде“ (Бусилин 1844: 29), „жито“, „зеле“, „круша“, „липа“ (Бусилин 1844: 30), „шипка“ (Бусилин 1844: 32); „вълк“, „вол“, „кон“ (Бусилин 1844: 27), „бивол“ (Бусилин 1844: 29), „желва“, „жаба“, „жерав“, „заяк“, „куче“, „крава“ (Бусилин 1844: 30), „пчела“, „риба“ (Бусилин 1844: 31) и „лястовица“ (Бусилин 1844: 33) измежду други), на елементи на неживата природа, имената на месеци, годишни сезони, географски посоки.

Същевременно Бусилин не остава на нивото на единицата научен факт; словото му разчита не само на познавателната си стойност. Много повече то се стреми да въздейства емоционално на своите малки читатели: по-напред в раздела отделните имена на обекти от живата и неживата природа са представени в словосъчетания с подходящо подбрани епитети или в кратки прости изречения. В тази употреба на думите се поставя акцент върху най-важните, разпознаваеми характеристики на наблюдавания „обект“, сетивната информация (зрителна и слухова, вкусова, обонятелна и/или осезателна), която той носи на субекта; така както присъства не само в българската природа, но и в българския език.

Впечатлява лаконизмът на внимателно подбраните лексикални средства, които в няколко реда обрисуват въздействащи за детето образи на родната земя и създават усещането за простор на погледа и мисълта: „широк двор“, „широко поле“, „широк път“, „широка планина“ (Бусилин 1844: 34); тук прави впечатление липсата на словосъчетания с лексемата „дом“ – топос, възприеман като пространство на уюта и сигурността, с формиращо значение за детската психика. Природният свят е представен още като съвкупност от цветове: „червена калина“, „бяло грозде“, „зелена трева“ (Бусилин 1844: 35), благоухания и вкусове: „ябълката цъвте“, „смоквата зряе“ (Бусилин 1844: 37); „китките миришат“, „орехите са сладки“ (Бусилин 1844: 38).

Особеност на въвеждането на информацията за представителите на животинския свят в буквара е употребата на звукоподражателна лексика. Подобни думи имат важна роля в развиването на мисловната дейност у детето: от една страна, те му помагат да запомня и разпознава, да възпроизвежда и „отиграва“ чутите звукове, а от друга – да ги свързва с определени културно специфични представи в езиковата му картина на света. Като в концерт на Бременските музиканти по страниците на буквара на Г. Бусилин „овцата блее“, „пилето пее“, „волат мучи“, „мечката реве“ (Бусилин 1844: 36), „кучето лае“, „гълъбът гука“, „кукувицата кука“, „вълците вият“..., а за разлика от тях „човекът мисли“ (Бусилин 1844: 37).

Изразите, допълващи останалата част от съдържанието на раздела, са посветени на описанието на човека и неговия свят. В част от тях се откроява втори план, който отпраща към дискурса на събуждащото се национално съзнание: „български език“, „български род“ (Бусилин 1844: 34) – понятия, използвани и от Паисий Хилендарски в неговата „История славянобългарска“ в устойчивото словосъчетание „род и език“; словосъчетанието „българско царство“ (Бусилин 1844: 36), в което се съдържа памет за значимостта на историческото минало и поглед, отправен към бъдещето; самоидентификацията „аз съм българин“ (Бусилин 1844: 38) и пр.

Други изрази документират различни стереотипи на своето време, които съдържат тогавашни представи за нормите на поведение на двата пола, (пре)утвърждавани и в по-късни като поява буквари, например: „благороден мъж“, „целомъдра жена“ (Бусилин 1844: 34), „юнашко сърдце“ (Бусилин 1844: 34), „момата е гиздава“ (Бусилин 1844: 38) или „мъжете са по-яки, жените са по-слаби“ (Бусилин 1844: 38).

Интерес за съвременния читател представлява словосъчетанието „благо вино“, което трудно може да се открие по страниците на един съвременен буквар; оттам някак логично следват пароксизмите „горка клетва“ и „велика мъка“ (Бусилин 1844: 35), които, употребени днес, особено в опит за описание на емоционално състояние у детето, биха породили по-скоро комичен ефект. Като опит за съсредоточаване на погледа към света на малкия читател (и за по-ясното му дефиниране като адресат на текста) звучи изразът „ние сме деца“, противопоставен на „вие сте мъже“ (Бусилин 1844: 38). В следващите раздели на буквара авторът (някъде – по-несполучливо, на други места – по-успешно) се опитва да направи разграничение между гледната точка на малкия читател и на възрастния, да очертае ролята на научното познание за развитието на причинно-следственото мислене у подрастващия – основен фактор за неговото съзряване.

* * *

Разделите „Басни нравоучителни“ и „Кратки повести“ съдържат кратки повествователни форми, които биха могли да се определят като основополагащи за жанровата генеалогия на прозата за деца в новата българска литература. Те документират интереса на автора към корпуса от т. нар. „Езопови басни“ (Янев 1992: 55), намерил вече първите си преводи и адаптации на български език в творческите занимания на

Софроний Врачански и Петър Берон. Степента на различие на включените в буквара текстове спрямо установените им варианти у други автори говори в полза на твърдението, че Бусилин изразява авторско отношение към своите книжовни трудове; преработва из основи или изцяло пренаписва познати сюжети, за да акцентира върху възпитателната функция на словото, върху неговата формираща характера и човешкото поведение роля.

Днешният читател е впечатлен от проведеното от автора наблюдение на някои особености в българския живот от средата на XIX век, иронично отнесени към поведението на героите в басни като „Лев, вълк и лисица“ и „От куче у(х)апан“. Така например темата за болестта е разгледана през популярната за онова време и назована по-късно от науката етнология т. нар. „народна медицина“. Запознат с разпространяваните в ръкописната книжовна традиция лекарственици, със считаните за отживели практики от представителите на новото рационализирано причинно-следствено мислене, авторът подлага това „познание“ на критика, за да посочи нови, по-различни модели на поведение, които да бъдат усвоени от неговите млади читатели. Така например в съвета на хитрата лисица към болния лъв от първия текст се крие не само поредният ѝ опит да се отърве от своя вечен враг – вълка, но и лековерието на царя на животите, който, без да се замисли, приема дадения „здравен съвет“ за безусловна истина: „да фаниш тойзи гост <…> и жив да му одереш кожата, и до де е гореща, със нея да си подвързиш корема, та в два дни ша оздравяйш“ (Бусилин 1844: 64). Подобни „рецепти за здраве“ присъстват и в традиционните лекарственици (вж. повече у Вакарелски 2007: 402). Онова, което в миналото се счита за легитимна лечебна практика, Бусилин въвежда, за да постигне комичен ефект в текста и чрез смеха да доведе малкия читател до поуката. Друг пример за народен лек се открива в следващата басня. В нея ухапаният от куче търси съвет за изцерението на своята рана. Хитрият стопанин на кучето го съветва да попие кръвта с мек хляб, който да даде на животното, но не с цел да „прогони“ болката, а за да го нахрани.

Сравнително близката до малкия читател възраст (към времето на съставянето на буквара Бусилин е 18 – 19-годишен младеж) вероятно предполага по-интуитивен подход към детското съзнание; преработване на текстовото съдържание, така че то до известна степен да отговаря на потребностите на детето. Докато в раздела „Басни“ подобен подход не е напълно реализиран – „поуките“ на баснite често прерастват или в методически указания към учителите за разработване на урок по темата на текста, или в кратки политически трактати за характера на

обществените отношения, а твърде често – и в двете едновременно, то той намира по-завършен вид в следващия раздел, където, макар че дидактичното начало рядко отстъпва на събитийното действие, на малкия читател е дадена възможността сам да достига до посланието на текста, без допълнително „насърчаване“ от страна на учителя.

Шестте разказчета в раздела задават една различна, непозната до момента перспектива към детето; търсят нови конвенции за изобразяването му в полето на културата. Аспектът на това различие не се корени толкова в откриването на детската гледна точка, колкото в представената с художествени средства (и публицистични коментари) идея за детето като „tabula rasa“; подобен възглед изразява още Н. Бозвели в увода на своето „Славеноболгарское детоводство“ (Стефанов 2024: 41). Потенциалът на детското съзнание може да бъде развиван посредством образованието, което следва да има не само познавателна, но и нравствена стойност. То има за цел да въведе детето в света на възрастните; детството е представено повече като преход към зрелостта, отколкото като отделен, пълноценен етап от човешкото развитие.

И все пак, за разлика от Софроний Врачански и Петър Берон, Неофит Рилски и Неофит Бозвели, Георги Бусилин за пръв път представя тези процеси през призмата на малкия читател, той присъства не само като „обект“, но и като „субект“ на мисълта и като герой в кратките повествователни форми.

Погледът на читателя се съсредоточава към два от разказите – „Непослушният Цветан“ и „Колко е необходимо трудолюбието за нашто благосостояние“. Общото помежду им е, че представят детето в съприкосновение със света на природата. В нито един от текстовете тя не е осмислена като носител на естетическа наслада – по начина, по който присъства в някои от словосъчетанията и простите изречения от предходни раздели. В първата „кратка повест“ тя е представена като източник на животозастрашаваща опасност за героя на текста, а във втората – в изцяло противоположна светлина – преди всичко като средство за оцеляване и прехрана, за продължаване на живота. Сравнително по-„прагматичното“ отношение към природата извън прекия научен интерес извиква представи, все още живи в българското културно пространство към 40-те години на XIX век, а и дълго след това.

В първия текст са въведени образите на дете, носещо името Цветан, на неговата майка Божана и на баща му Младен. Непослушанието на детето е назовано с морално оценъчната дума „порок“ и по-подходящо – с фразеологизма „вита глава“ (Бусилин 1844: 72); за своето поведение обаче вина носи не то, а двамата му родители. Подчертана е

ролята на семейната среда при формирането на човешкия характер; обстоятелство, което като че ли почти напълно изключва търсенето на „лична“ отговорност за собствените действия. Текстът подрежда на колажен принцип редица събития в живота на своя главен герой, които трябва да го представят като всичко друго, но не и като „добро дете“.

Първата от случките напомня сюжета на една от басните, познати на българския читател като „Звездоброец“ (намира място в „Басненика“ на Петко Р. Славейков, а е преразказана на български език най-напред от Софроний Врачански). Звездоброецът имал навик да излиза вечер, за да наблюдава небесните тела. Веднъж, загледан в нощното небе, се подхлъзнал и паднал в дълбок трап (или кладенец у Софроний). Пътник, който случайно става свидетел на станалото, изказва и поуката от него, интерпретирана по различен начин от двамата писатели[1].

Съзерцаването на звездите в текста на Бусилин е заменено от дейност, по-подходяща за дете (според разбиранията на автора), а именно – ловене на пеперуди. След като успява да изпълзи от дълбоката дупка, в която е паднало, момчето опитва да „заличи“ следите от първото си „приключение“ и така попада във второ – подхлъзва се и се озовава в реката, която го понася надолу по течението. Дори след като е спасено от двама младежи на косъм от удавяне, детето не си взима поука. И този път майката не го порицава и премълчава за случката пред баща му. Последният разказан епизод завършва с фатален край: без да се вслуша думите на бащата, Цветан излиза на замръзналата река, където намира смъртта си под леда.

Разказът „Колко е необходимо трудолюбието за нашто благосъстояние“ се възприема като битова народна приказка в по-късната книжовна традиция (Янев 1992: 59); за пръв път текст с аналогичен сюжет се открива във Втория видински сборник на Софроний Врачански в

[1] Съпоставката между разликите във формулираните поуки от текста дава представа за някои различия в световъзприемането на двамата възрожденски писатели. Според Софроний посланието на текста е следното: „Тая басен сказува, како има някои человеци, та са хвалят, како знаят що кя буде занапред на свето, а тие не знаят и сега що бива, а не занапред да знаят“ (Софроний Врачански 1989: 175), и би могло да се свърже с идеята за „разсипания свят“ в неговото „Житие“ (Софроний Врачански 1989: 48). По повод на същата басня Петко Р. Славейков разсъждава: „Мнозина ся гордеят за големи и славни работи, без да могат да завършват и общите человечески работи“ (Славейков 1979: 22); подобни мисли за характера на обществените взаимоотношения, за общуването между аза и Другите по-късно намират място в неговите популярни граждански елегии от края на 60-те и началото на 70-те години на века като „Не пей ми се“ и „Жестокостта ми се сломи“.

раздела „Езопови басни“ под заглавието „Орач сас децата свои“ (Софроний Врачански 1989: 132), известна е на възрожденския читател от „Буквар с различни поучения“ на д-р Петър Берон като „Който ся труди, не бива сиромах“ (Берон 2020: 141). Сюжетът на текста във варианта на Бусилин е следният. В края на живота си баща съжалява, че не е научил тримата си синове на трудолюбие; в наследството, което им оставя, се съдържа и един последен урок: „…сичкото имане, що могох да сдобия от малко дете и се що получих и аз от моите родители, се това е закопано на лозето или на двете голями ниви“ (Бусилин 1844: 94). След смъртта му децата разкопават лозето и нивите, но не намират съкровище. По време на жътвата и гроздобера обаче, когато припечелват добре от реколтата, те вече започват да разбират по-добре смисъла в думите на баща си. За разлика от първия разказ тук братята, отначало „изгалени и ненаучени на тежка работа“ (Бусилин 1844: 91), във финала на текста притежават качества, които биха могли да ги определят като „добри деца“.

Трудно е да се каже, че представените в текстовете теми и мотиви – за родителството и възпитанието, за житейския опит и образованието, за смъртта, са разгледани с необходимата психологическа дълбочина; наративността отстъпва на дидактичното начало, на желанието за формулиране на ясно послание, на поука от прочетеното. И все пак Г. Бусилин проявява интерес към изследването на архетипни, общочовешки и детски страхове, които създават въздействащи за тогавашния читател образи и сюжети.

* * *

В послесловието на „Български буквар“ адресатът на текста (спрямо неговия предговор) се променя – авторът се обръща пряко „к дятам“ (Бусилин 1844: 110). Извървяният от ученика път от първата до последната страница го е довел до края на книгата, където той вече сам може да прочете отправеното към него послание: „Мило дете, ти вече изучи буквите природнаго своего язика и ся научи да сричаш и да чотеш“ (Бусилин 1844: 110). Последните наставления към детето в текста повтарят част от представеното учебно съдържание – повторението е педагогически подход и риторическа фигура. Стремежът тук е „поуките“ на текстовете, включени в буквара, да бъдат доведени до синтезиран вид, до лаконичното изразяване на нравствения императив, на житейския принцип. Текстът страни от мащабите на витиеватото тържествено слово: думите звучат близо до рецептивните способности на

малкия читател; авторът със спокойния глас на педагога (а не с призивното слово на идеолога) подчертава зададените в началото етически и нравствени принципи, които в обобщен вид звучат така: „Бъди снизходителен, тих и състрадателен к другим, а строг к самому себе“ (Бусилин 1844: 113); основа на педагогическата работа с детето и подстъп към неговото съзряване.

На фона на други учебникарски трудове, излезли в периода на 20 – 40-те години на XIX век, като „Буквар с различни поучения“ от д-р П. Берон и „Славеноболгарское детоводство“ от Неофит Бозвели и Емануил Васкидович измежду други, на пръв поглед сякаш „Български буквар“ на Георги Бусилин не приоритизира природонаучното познание. На преден план излизат грижата за книгите и изтъкването на „ползата от четенето“ и в този смисъл – установяването на приемственост с някои просветителски тенденции от предходни векове, най-вече със заявената почит и памет към делото на светите братя Кирил и Методий, с нравоучителния патос на дамаскинарската книжнина, както и със съвременни за автора педагогически подходи и образователни методи.

Поставеният акцент е върху първите стъпки на детето в класната стая на живота, зададени (за пръв път на български език) през призмата на детския поглед. Приложеният научен материал е от областта на хуманитарните науки; подобно на д-р Берон, и Бусилин прави опит да диференцира отделни изследователски полета: съпоставителна граматика на българския като балкански и като славянски език (с очертаването на паралелите и различията с гръцката и руската граматична система поскоро като насоки към преподавателя в метакоментарите на предговора, отколкото като теоретично познание, адресирано към неговите ученици в съдържанието на буквара), познание за основните норми на християнската религия, религиозно образование (с десетте Божи заповеди и някои молитви на църковнославянски език), морал и етика, литература (с някои по-кратки „крилати фрази“ и басни и по-дълги нравоучителни повествователни форми).

Същевременно букварът на Бусилин няма как да подмине темата за така актуалното през XIX век естествознание, доколкото в обръщането към природните науки и обективното научно познание се корени самият преход към разсъдъчно мислене, светски тип образование и светска култура в епохата на Възраждането. Този дълъг и разнолик в своята индивидуална реализация процес дава различни измерения в делото на българските книжовници от онова време. В „Български буквар“ на Георги Бусилин познанието от областта на естествените науки присъства, доколкото може да бъде част от прекия сетивен опит на малкия

читател. Авторът ситуира природата, „околния свят“ в познавателните способности, в света на детето, така че един ден, натрупало познания за себе си и за другите, то да стане „добар гражданин и достоен син много от тебя ожидàющаго отечества“ (Бусилин 1844: 110).

Литература

Берон 2020: Берон, П. *Буквар с различни поучения. Рибен буквар. Фототипно издание.* [Beron, P. Bukvar s razlichni poucheniya. Riben bukvar. Fototipno izdanie.] София: Български бестселър, 2020.

Бусилин 1844: Бусилин, Г. *Български буквар.* [Busilin, G. Balgarski bukvar.] Москва: Университетска печатница, 1844.

Вакарелски 2007: Вакарелски, Хр. *Етнография на България.* [Vakarelski, H. Etnografiya na Bulgaria.] София: Артграф, 2007.

Славейков 1979: Славейков, П. Р. *Съчинения. Том 4.* [Slaveykov, P. R. Sachineniya. Tom 4.] София: Български писател, 1979.

Софроний Врачански 1989: Софроний Врачански. *Съчинения. Том 1.* [Sofroniy Vrachanski. Sachineniya. Tom 1.] София: Български писател, 1989.

Стайков, Цекова 2015: Стайков, А., Цекова, С. *Българският буквар. 200 години в първи клас.* [Staykov, A., Tsekova, S. Balgarskiyat bukvar. 200 godini v parvi klas.] София: Просвета, 2015.

Стефанов 2024: Стефанов, П. *Детска литература от Възраждането до 1944 г.* [Stefanov, P. Detska literatura ot Vazrazhdaneto do 1944 g.] В. Търново: Абагар, 2024.

Янев 1992: Янев, Я. *Георги Бусилин (1823 – 1845) и неговият буквар.* [Yanev, Y. Georgi Busilin (1823 – 1845) i negoviyat bukvar.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.